

Anu Suoranta

Halvennettu työ – pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*

Suomeen on syntynyt ja synnetytty 2000-luvulla yli satatuhatta uutta työpaikkaa. Uusien paikkojen myötä työllisyysluvut olivat pitkään nousussa. Sama nousu on koskenut kuitenkin myös määräaikaista-, osa-aikaista- ja vuokratyötä sekä niiden eri yhdistelmiä osoittavia lukuja. Normaaliksi ajatellusta poikkeava, eli ”epätavalliseksi tai pätkätyöksi” kutsuttu työn teettämisen tapa yleistyi jo ennen nykyistä taloustaantumaa. 2000-luvulla vähemmälle huomiolle on jäänyt myös se, että jo nousukaudella työpaikkojen runsaasta lisääntymisestä huolimatta myös uusien, alkavien työttömyysjaksojen määrä on pysynyt korkeana. Perustellusti voi todeta, että nousukausi ei koskenut kaikkia.

Työpaikkojen määrän lisäys onkin 1990-luvun laman jälkeisenä aikana merkinnyt heikkolaatuisen, epävarman ja huonosti palkatun työn teettämisen yleistymistä. Erityisesti tämä on koskenut naisten, nuorten ja maahanmuuttajien tekemää työtä. Pätkätyön teettämisen tapa merkitseekin työntekijälle usein vajaita työpäiviä, työviikkoja ja työvuosia. Määräaikaisella työllä on myös vahva taipumus loppua. Palkkatyö ei aina ole hyvän työn synonyymi, joka takaisi tekijälleen pitkäaikaisen ja vakaan toimeentulon ja tätä kautta mahdollisuuden suunnitella elämäänsä.

Määräaikaisten työsuhteiden päättymistä ei demonstroida ulosmarsseilla tehtaan porteista, eikä niitä uutisoida pääuutislähetyksissä. Työn loppumisen ”julkisuudessa näkymättömästä muodosta” huolimatta – tai ehkä juuri siksi – toistuvien lomautus- ja irtisanomisuutisten joukkoon onkin perusteltua tunnistaa ja tehdä näkyväksi myös monin tavoin katkonaista tai vajaata työtä tekevien työntekijöiden työn loppuminen. Katkonaista työtä tekevät on syytä nähdä toistuvasti lomautettuina tai irtisanottuina, ja tätä kautta yhteiskunnallisen turvan, muun muassa muutosturvan tarvisijoina.

Yhdysvaltalainen sosiologi Richard Sennett näkee tietynlaisen kapitalistisen liikeyrityksen kuolevan. Tämä nyt kuolevaksi julistettu yritysmuoto tarjosi työntekijöilleen elinikäisen työpaikan. Sennettin mukaan uudessa yrityskulttuurissa nyt synnytyt uudet työpaikat – joista tullaan ja mennään tai jotka tulevat ja menevät – muistuttavat nykyään enemmän rautatieasemia kuin kyläyhteisöjä. Ruuhkaiset, katkonaiset ja jatkuvaa liikkuvuutta edellyttävät työsuhteet eivät enää mahdollista työntekijöille ammattitaitoa, taitoa oppia ja kehittyä. Sennettin sanoin ammattitaito ly-

henee. Uudenlaisen yrityskulttuurin tulo, jonka olennainen osa on sitoutumattomuus työntekijään, on osuva kuvaus suomalaisestakin 1990-luvun laman jälkeisestä työmarkkinakehityksestä, mutta sillä on myös heikkoutensa. Sennettin käsitys menneestä pohjaa ajatukseen tähän asti suoraviivaisesti edenneestä kehityksestä.

Tutkimuksessani ”Halvennettu työ” työsuhteiden historiallisen

tarkastelun näkökulma avautuu työelämän ajankohtaisista muutoksista. Sennettin rautatieaseman metaforalla kuvaamien työsuhteiden syntyä ei tule ajatella pelkästään siitä näkökulmasta, jonka avaa tietyn aikakauden kapitalistisen yrityksen kuolleeksi julistaminen. Tutkimuksessani osoitan, että (jo) työmarkkinahistoriasta on tunnistettavissa nykyään ”uusliberalistiseksi” nimettyjä työelämän käytäntöjä ja ennen muuta niiden sukupuolisidonnaisuuksia. Tarkoitukseni on syventää ymmärrystämme nykyisestä työelämän muutoksesta, käsitystämme siitä mikä siinä on vanhaa ja mikä uutta.

Tässä työssä tutkimuskohteena ovat 1920- ja 1930-luvun, toisin sanoen sopimusyhteiskunnan aikaa edeltäneet työmarkkinakäytännöt. Sopimusyhteiskunnalla tarkoitan sellaista työelämässä noudettavaa tahtotilaa, jossa työntekijäjärjestöjen ja työnantajajärjestöjen kesken sovitaan kollektiivisesti, joko alakohtaisesti tai tulopoliittisilla kokonaisratkaisuilla työehdoista.

Maailmansotien välistä aikaa voi luonnehtia toteamalla sen vastakohtaksi kehityksen suunnalle, jota kuvaa Juha Siltalan käyttämä ilmaisu ”hyvinvointivaltion ja palkkatyöläisen kultakausi”. Tätä kultakautta luonnehtii täystyöllisyyden tavoittelu ja hyvinvointivaltion rakentaminen. Se on konstruktio, joka paikantuu ajallisesti eri maissa eri ajankohtiin ja myös Suomessa kultakauden ajoitus on osa ajankohtaista työelämän tutkimuksen debattia. Selvä on se, että Suomi oli pitkään perässätulija, joka otti kiinni muuta Eurooppaa ja Pohjoismaita. Työnsosiologi Raija Julkusen sanoin kultakausi, ”se ennen”, johon vertailuja nyt 2000-luvun murroksessa tehdään kestää ainakin 1980-luvun puoliväliin tai jopa 1990-luvun talouskriisiin saakka. Kulta-aikaa kuvaa pyrkimys ”sosiaaliseen kansalaisuuteen” ja ”aineelliseen osallisuuteen” valtiosta. Tällöin työntekijöillä oli elinikäinen kiinnitys työpaikkoihin ja työpaikat olivat kansalais- ja sosiaalisten oikeuksien jakopaikkoja. Siltalan luonnehtiman kulta-ajan keskeinen tausta-ajatus on, että työntekoa reunustavat ehdot ja oikeudet muuttuivat sosiaalisiksi oikeuksiksi eivätkä ne olleet kiinni yksilöllisestä tinkimisvoimasta.

* Anu Suorannan poliittisen historian väitöskirja Halvennettu työ – pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä tarkastettiin Helsingin yliopistossa 20.2.2009 (Vastapaino 2009).

Brittiläinen historian professori John Tosh on todennut, että analogioilla argumentointi – perspektiiviä laajentavat sammakonloikat aikakausista toiseen – rikkovat ajattelun historiasta jatkuvana kehityksenä. Toshin mukaan perspektiiviä laajentavien analogioiden käytön kaikkein todennäköisin uhri on käsitys uudesta. Olen käyttänyt tässä tutkimuksessa tietoisesti kontrastoivaa asetelmaa loikkiessani maailmansotien välisen ajan ja 2000-luvun työelämän suhteiden välillä. Analogisella asetelmalla olen kyseenalaistanut uuden uutuutta, tunnistanut ohitetuiksi luultujen ajattelutapojen ja käytäntöjen ajankohtaistumista. Tätä kautta olen hakenut suoraviivaisesta ajattelusta poikkeavaa tapaa ymmärtää työelämän kollektiiviseen sääntelyyn 2000-luvulla kohdistuneiden muutospainneiden perusteita.

Analogiat eivät ole ongelmattomia, vaan pikemminkin sisältävät aina riskejä. Mediassa ja politiikassa historian rinnastukset ottavat toistuvasti vaikkapa muodon, jossa tarraudutaan yhteen ennakkotapaukseen ja oikeutetaan sillä tietty toiminta. Samalla vaihtoehtoinen suunta jätetään huomioimatta. Toshin mukaan juuri tämän vuoksi historian tutkijoilla on perusteltu syy, kenties jopa velvollisuus osallistua analogioilla päättelyyn. Analogioiden ongelmallisuus ei siis ole synonyymi käyttökelvottomuudelle. Sen sijaan analogisten rinnastusten käyttö vaatii käyttäjältään erityistä herkkyyttä, jotta ihmiset, teot ja ilmiöt saavat merkityksensä oman aikansa olosuhteiden, arvojen ja käsitysten muodostamassa kontekstissa. Historiantutkimuksen merkitys ei kuitenkaan ole menneisyydessä, vaan tässä ja nyt. Aatehistoriantutkija Markku Hyrkkäsen sanoin, kyse on menneisyyden nykyistämisestä.

On syytä korostaa sitä, että tässä tutkimuksessa aikakausloikat ja analogiat ovat ensisijaisesti olleet tutkimuksen apuväline ja menetelmä, eivät tutkimuskohde tai tulos. Vahvana perusteena pitkille loikille on ollut havainto 2000-luvun päätöksökustelun ja työelämän suhteiden uudelleenjärjestelyn argumentaation puutteellisesta aikaperspektiivistä. Tulkinnoissa on käytetty ja käytetään toistuvasti ajanjaksoa, joka on liian lyhyt selittämään ja on kenties jopa vääristänyt käsitystä 2000-luvun työelämän muutoksesta ja katkonaisen työn teettämisen tavan ymmärtämisestä.

On selvää, että aikakausloikilla, tässä tapauksessa useimmiten yli hyvinvointivaltion kultakauden ja kollektiivisesti säänneltyjen työsuhteiden järjestämisen tavan, uhmaan yleisiä ja vakiintuneita tapoja ymmärtää jatkuvuus historiantutkimuksessa. Eri aikojen työsuhteiden järjestämisen tapaa, vertailua ja kontrastointia ei kuitenkaan ole tehty sokeasti, vaan kunkin ajankohdan historiallista sisältöä tunnustettaen.

Analogioita apuvälineenä käyttävän tutkimusasetelman kautta ensinnäkin tarkentui empiirisiin 1920- ja 1930-luvun työelämän lähdeaineistoihin nojautuva

kuva maailmansotien välisen ajan naistyöntekijöiden työsuhteiden järjestämisen tavasta. Toiseksi analogisen ajattelun kautta avautui myös kollektiivisista säännellyistä työelämänsuhteista irtiottoihin pyrkivä työmarkkinasuhteiden logiikka.

Kollektiivisesta sopimisesta poissa pysyvän tai irtautumaan pyrkivän logiikan keskiössä ovat käsitykset työelämän suhteiden sallituista ja kielletyistä toimituksista – käytännössä ammattiyhdistysliikkeen roolista työsuhteiden määrittelijänä. Maailmansotien välisenä aikana tekstiiliteollisuuden työnantajat kieltäytyivät tunnustamasta työntekijäosapuolta sopimuskumppaniksi. 2000-luvulla on nähtävissä vastaavaa ammattiyhdistysliikkeen määrittelyoikeuden kyseenalaistamista. Kysymys työsuhteen ehtojen määrittelyoikeudesta ja määrittelijöistä on ollut hyvinvointivaltion kultakauden ajan upotettuna etäisenä nähtyyn menneisyyteen. Määrittelyoikeus tai määrittelijöiden voimasuhteet ovat kenties uudelleen ajankohtaistuneet 2000-luvulla järjesteltäessä uudelleen muun muassa paikallisen ja kollektiivisen sopimisen roolia ja roolituksia.

Maailmansotien välisen ajan työn teettämisen ja teon tapoja tutkittaessa kävi ilmi, että työmarkkinahistorian tarkastelussa ovat peittyneet sopijoiden ja sääntelyjen moninaiset tavat. Työmarkkinahistorian voikin todeta sisältävän enemmän sääntelyä ja vähemmän säännöllisyyttä kuin aiemmassa kuvassa on tullut esiin.

Palkkatyöyhteiskunnan rakentaminen ja modernisaation tulo teollisiin työsuhteisiin näyttäytykin säännöllisen epäsäännöllisen vajaan katkotyön teettämisen tapoina. Tutkimuksestani käy ilmi, että työehdoista sopimisen historia pitää sisällään lukuisia sukupuolituneita rakenteita ja käytäntöjä ja sopimisen historialla on myös pitkäkestoisia vaikutuksia työn teettämisen tapaan, työelämän hierarkioihin ja palkkausjärjestelmiin. Työelämän historiaa monimuotoistamalla maailmansotien välisen ajan vallitsevan historiakuvan heikoimmiksi lenkeiksi osoittautuivat käsite ”normaali työ”, oletus työsuhteen ehtoihin sisältyvästä ”tinkimisvarasta” ja ”työehtosopimukset tasa-arvoisemman” työelämän tuottamisena.

On toki ilmeistä, että työehtosopimusjärjestelmä tuotti ja yhä tuottaa työmarkkinaosapuolten välille tasa-arvoa. Mutta vastaavasti saman järjestelmän ei voi automaattisesti olettaa tuottaneen tai tuottavan tasa-arvoa sukupuolten välille. Työehtosopimusjärjestelmä onkin työmarkkinahistoriassa, kuin myös nykyedunvalvonnassa usein nähty edistyksen merkkinä, junana, joka kulkee kiihtyvällä vauhdilla lähtöpaikasta määränpäähän. Samalla on jäänyt kuitenkin huomiotta, että paikkoja työehtosopimusjärjestelmässä jaettiin, ja yhä jaetaan, sukupuolen mukaan ykkös- ja kakkosluokan vaunuihin. Tutkimuksessani korostan, että yhtäältä työehtosopimusten tavoittelua

ja kollektiivisen sopimusjärjestelmän hankinta sekä toisaalta sopimuksen sukupuolieroja rakentava sisältö on erotettava toisistaan.

Tutkimuksessa käyttämäni naistyöntekijöiden palkka- ja työaika-aineiston analysoinnin kautta kävi selväksi, että käsitys normaalista työstä täytenä laissa säädettyinä työaikana osoittautui puutteelliseksi. Myös uraa voi etenevän kehityksen sijaan kuvata pikemminkin paikallaan polkemiseksi, vaikka työntekijät kuinka kartuttivat työkokemustaan, oppivat virheistään ja kokemus karttui. Maailmansotien välisen ajan teollisuuden naistyöntekijöille toistuva ja joustava vajaatyö, niin päivittäisten työtuntien kuin myös koko työuran mittaisesti, osoittautui normaaliksi työntöön ja ennen muuta sen teettämisen tavaksi. Suomalaisesta 1920- ja 1930-luvun työelämästä nousi näkyväksi vastaava ilmiö, jota 2000-luvun työelämässä on nimitetty amerikkalaisten ”working poor” -esikuvien mukaan työtätekevien köyhyydeksi.

Työtätekevien köyhyyttä lisäsi useissa tapauksissa katkonaisen työn väleihin jäävä omakustanteinen odotusaika. Maailmansotien välisen ajan teollisuustyöntekijöiden työntöön teettämisen tavat ja seuraukset vertautuvat nykyiseen osa-aikatyöhön ja peräkkäisten työsuhteiden katkeaviin ketjuihin. Maailmansotien välisenä aikana työntekijöiden oletettiin sitoutuvan yritykseen myös työntöön katkojen välillä. Tätä mentaalista sidosta voi kutsua työntöön tilaan kytketyksi barkerilaisuudeksi tai verkatehtalaisuudeksi.

2000-luvulla voimakkaasti lisääntynyt työn organisoinnin tapa vuokratyöksi tulee hyvin lähelle tehtäseen mentaalisesti kiinnittynyttä ajattelua. Työntekijän odotetaan olevan myös työntöön katkoksisissa esimerkiksi ”eilakaislalaisia”, vaikka palkkaa maksetaan vain silloin kun työntekijälle on työtä käyttäjäyrityksessä. Vähän samansukuisesta ilmiöstä on kyse, kun tutkija julistautuu yliopistolaiseksi ja jatkaa työskentelyä tilanteessa, jossa virkaa tai tutkimusrahoitusta ei ole. Tämä yksilöllisistä intresseistä kumpuava ilmaisen ja usein kutsumuksella perustellun työn tekeminen on lyhytnäköistä ja murtaa tutkijakunnan ammatillisuutta.

Maailmansotien välisen ajan yritys ylläpiti mentaalista sidosta lupauksilla työn jatkumisesta huonojen aikojen mentyä ohi. Toimeentuloa mentaalinen odotustila ei tietenkään taannut. Sidoksessa oli ja on tänäänkin

tosiasiallisesti kyse tilanteista, joissa työntekijällä on vain lupaus, mutta lunastuksesta ei mitään varmuutta.

Maailmansotien välisen ajan säännöllisen epäsäännöllisen työteon teettämisen tavan kontekstista katsottuna kyseenalaistuu se ajatus, että vakaasta työelämästä ollaan nyt globalisaation myötä siirtymässä uuteen ja ennennäkemättömään epävakauteen. Kun työelämää tarkastellaan pidemmällä aikavälillä, niin nykyinen katkonaisen työn tarjonnan tapa, jolla työllä hankitut ansiot eivät riitä elämiseen, ei näyttäyty uutena, vaan kenties paremminkin lukuisten – ja miestä useammin naisten – osalta toistuvana työsuhteiden järjestämisen tapana. Uutta lienee se, että tulevaisuuden työpaikat ovat suurella todennäköisyydellä jotain muuta kuin niitä tinkimisvaraa sisältäviä, omistettuja työpaikkoja, siis niitä vakituisia ja toistaiseksi voimassa olevia työsuhteita.

Pohjimmiltaan työelämän järjestämisen ydinkysymys kietoutuukin työvoiman käsittelyyn ja noteeraukseen. Kyse on työnantajan suhtautumisesta työn ja työntekijän hintaan ja myös siihen kenelle kuuluu riski markkinoiden epävarmuudesta. Kun riskit nykyisessä yrityskulttuurissa viedään juostavuutena työsuhteisiin, on toimivan sosiaaliturvajärjestelmän, muun muassa työttömyysturvajärjestelmän vastattava periaatteiltaan ptkätyöyhteiskuntaa eikä syrjäyttävää työyhteiskuntaa.

Vastaavan järjestäytyneen yhteiskuntaelämän ja sivistysvaltiota ilmentävän periaatteen tiivistä vuonna 1939, silloinen sosiaalidemokraattinen kansanedustaja Cay Sundström, seuraavasti:

”Jokainen valtio, joka meidän päivinämme ansaitsee sivistysvaltion nimen, onkin tunnustanut tarpeelliseksi oman kehityksensä ja edistyksensä turvaamiseksi julistaa kansalaisten työn valtakunnan erikoiseen suojeluksen. Valtio on siis halunnut julistautua yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden suojelijaksi, ja tämä tunnus on nykyajan kaiken ja oikein ymmärretyn sosiaalipolitiikan ydin ja päämäärä. Kuinka tämä tapahtuu? Siten, että ensin tunnustetaan se peruseriaate, että työvoimaa ei saa käsitellä pelkkänä tavarana, jota noteerataan työmarkkinoilla, vaan että on olemassa yleinen yhteiskunnallinen velvollisuus huolehtia tietystä elintasosta, jonka alapuolella ihmiselämä ei saata kehittyä.”